

Bitburška istorija ujedinjuje tlačitelje i žrtve, nacističke zločince i one koji su u njihovim zločinima stradali, u jedinstvenu dijalektiku. Bitburška istorija je opasna zbog svoje površne sličnosti sa Hegelovom raspravom o gospodarstvu i robu iz njegove "Fenomenologije duha". Ona brka formalnu, logičku zavisnost između žrtve i nasilnika (po definiciji, ne može postojati nasilnik bez žrtve) sa zajedničkom odgovornošću za počinjeno zlo.
Čarls Majer, "Nesavladiva istorija"

*Bonzo goes to Bitburg then goes out for a cup of tea,
as I watch it on TV somehow it really bothered me.*
Ramonés, "Bonzo goes to Bitburg"

BONZO GOES TO NIŠBURG

RASTISLAV DINIĆ

Da Evropom kruži bauk revizionizma, nije više potrebno posebno dokazivati. Dokazi su svuda oko nas, od Bitburga do Blajburga. Ovo se ne odnosi samo na nekadašnje zemlje osovine, već i na sve one u kojima su postojali kolaboracionistički režimi i pokreti.¹ Inicijalni cilj revizionizma ne mora biti, i često nije, sam po sebi fašistički. On može biti, i najčešće jeste, u širem smislu nacionalistički ili konzervativan. Sa nacije, njenog identiteta i vrednosti treba skinuti svaku moguću sumnju za fašizam. Šta god da se desi, to sa nama i našim identitetom, kulturom i vrednostima nije imalo nikakve veze. Poput slavnog Vajldovog junaka, nacionalna kultura mora ostati netaknuta uprkos svim nepočinstvima počinjenim u njeno ime.

Problem sa kojim se susreće svaki revizionista je nužna nestabilnost i dugoročna neodrživost njegove pozicije. U naporu da zlo u potpunosti odvoji od njegovih institucionalnih, kulturnih i

¹ Vidi Richard Joseph Golsan, *Fascism's Return: Scandal, Revision, and Ideology since 1980* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1998).

ideoloških preduslova, on dolazi u situaciju da ne zna kako da objasni njegovu pojavu. Izdvojeno iz istorijskog toka, zlo postaje racionalno neobjašnjivo. Pred revizionistom onda, ako namerava da istraje u svom poduhvatu, stoji samo jedna mogućnost: da odbaci svaki pokušaj racionalnog objašnjenja i padne u zagrljaj iracionalizma, magijskog mišljenja i konspirologije. Masoni, iluminati, templari, satanisti, revizionista je spreman da ozbiljno razmotri svako od ovih rešenja, a činjenica da ih zvanična nauka sa podsmehom odbacuje samo ga učvršćuje u uverenju da je na pravom putu – pa *oni* su stvarno svuda!

Po okrutnim zakonima dijalektike, revizionista se, postepeno, ali neumitno, pretvara u ono sa čim je želeo da porekne svaku vezu.

Konstantinovo raskršće,² roman Dejana Stojiljkovića koji je ove godine dobio nagradu “Miloš Crnjanski”, samo je još jedan primer ove neumitne dijalektike, koji, sam po sebi, ne bi zasluživao naročitu analitičku pažnju. Kritička priznanja i hvalospevi koje je roman dobio, međutim, pokazuju da njena žrtva nije samo autor, već i dobar deo srpske književne javnosti, što je već fenomen koji iziskuje ozbiljnije razmatranje. U tom smislu, u svojoj analizi fenomena *Konstantinovo raskršće* ne nameravam da se zadržim samo na analizi romana, već ću se pozabaviti i onime što je o romanu i oko romana rečeno u štampi i književnoj periodici, kao i onime što je o svom delu u različitim intervjuima izjavio i sam autor.

Radnja romana *Konstantinovo raskršće* smeštena je u Niš, u leto 1944. godine. Hajnrih Kan, oficir SS-a, dolazi u grad u potrazi za mačem cara Konstantina. Tamo ga dočekuje komandant grada Oto fon Fen, koji je, pored toga što mu je Kan mrzak, zauzet i drugim problemima – neko ili nešto ubija njegove vojnike na posebno zverski način.

Drugi, paralelni narativni tok govori o četničkom majoru i vampiru (a ispostaviće se i britanskom agentu) Nemanji Lukiću, koji dolazi u Niš na poziv svog nekadašnjeg prijatelja, bivšeg oficira, a sada crnoberzijanca, Dragoljuba Stevanovića. Lukić odseda u kući lokalnog gazde, monarhiste i antikomuniste, Krsmana Teofilovića, i njih dvojica ubrzo postaju prijatelji. Krsman živi sa suprugom Dankom, u braku bez ljubavi, i sa osmogodišnjom bratanicom Milicom, osirotelom u napadu “bugarskih bandita”, koji je ona sama jedva preživela.

Sve tri potrage, za mačem, za ubicom i za prijateljem, na kraju će se spojiti – stvorenje koje ubija nemačke vojnike (ali, kako će se ispostaviti, i ne samo njih), zapravo je vukodlak – čuvar Konstantinovog mača, a u svom ljudskom obličju niko drugi do Teofilovićeve bratanica Milica. Dragoljub Stevanović već je posetio

2 Beograd: Laguna, 2009.

katakombe ispod niške tvrđave u kojima se nalazi Konstantinov grob, i tom prilikom navukao na sebe prokletstvo koje se manifestuje kao smrtonosna i neizlečiva bolest, a Lukića je pozvao kako bi mu se pre smrti ispovedio i dao mu mapu za pronalaženje mača. Hajnrih Kan će pronaći mač, ali će ga, tokom savezničkog bombardovanja izgubiti. Mač će, neprepoznat, završiti na zidu jedne niške kafane. Lukić će mapu uništiti. Teofilovića će pokušati da ubiju komunistički ilegalci, ali će sve njih pobiti vukodlak. Oto fon Fen će pošto otkrije ko je ubica njegovih vojnika, odlučiti da mu poštedi život i istinu o njegovom (tj. njenom) identitetu zadrži za sebe.

* * *

Ako ostavimo po strani nejasnoće i kontradikcije u fabuli, posebno u onom delu koji se tiče natprirodnih bića i pojava,³ prvo što upada u oči kada se čita *Konstantinovo ras-*

3 Stojiljković bi sa jedne strane želeo da pojavu vukodlaka poveže sa Konstantinovim mačem (Hajnrih Kan i Dragoljub Stevanović na svojim ekspedicijama u podzemlje nailaze na runu koja označava vukodlaka i koju Kan tumači kao poruku da vukodlak čuva ulaz u katakombu); s druge strane, međutim, sve što znamo o vukodlaku i njegovom poreklu i ponašanju, upućuje nas u drugom smeru – Milica je postala vukodlak posle pogibije svoje porodice (kaže nam se da je nađena u šumi tek nekoliko dana posle napada), dakle, mnogo pre nego što je potraga za Konstantinovim mačem uopšte i počela, i to podaleko od Niša (kaže nam se – u okolini Dimitrovgrada). Ubistva nemačkih vojnika počela su pre Kanovog dolaska u Niš, dakle opet bez ikakve vidljive veze sa mačem. Štaviše, po svemu što nam je saopšteno, Milica nije usamljeni primerak svoje vrste. Naprotiv, u romanu se pojavljuje i lokalni novinar koji nemačkim islednicima priča o brojnim sličnim slučajevima u selima oko Niša još pre nego što je rat počeo. Uz to, nijedna žrtva vukodlaka nema nikakve veze sa Konstantinovim mačem (ni Kan, ni Stevanović, niti iko drugi ko traga za mačem, neće se susresti sa vukodlakom), a širok raspon predratnih žrtava sugeriše da vukodlaci ubijaju indiskriminativno. S druge strane, sve Milicine žrtve su ili nemački vojnici ili komunisti, nikad četnici ili pripadnici čestite niške građanske klase (svakako ne članovi njene familije, koji su joj nadohvat). Ubija li, dakle, vukodlak diskriminativno ili ne? (To jest, ubija li Nemce zato što su Nemci i komuniste zato što su komunisti, ili ne?) Ima li veze sa Konstantinovim mačem ili ne? Stojiljković na različitim mestima sugeriše protivrečne odgovore na ova pi-

kršće jeste posvemašnje promašivanje registra: tamo gde bi trebalo parodirati, Stojiljković je smrtno ozbiljan, i rezultat je nehotična samoparodija, u kojoj nastaju dijalozi koji su smešni, a trebalo bi da budu duboko potresni (Lukić pripoveda o tome kako je sabljom dekapitirao voljenu ženu nakon što se ova prometnula u vampira):

– Čuo sam te priče o vampirima u mojoj rodnoj Šumadiji... zato sam joj glavu zakopao na jednom mestu... a *ostatak*... na drugom.

– Bojali ste se da vas ne otkriju i optuže za ubistvo?

– Ne. Bojim se da jednog dana Ana ne ustane iz groba... i nekako... *pronađe svoju glavu*.⁴

Šta je uzrok takvog promašivanja? Delom je, nesumnjivo, reč o spisateljskoj neu-mešnosti. Ali da je samo to, imali bismo tek sporadične ispade. Međutim, na delu je sveprožimajuće promašivanje. Umesto robzombijevskog rolerkoustera ili grejem-smitovske persiflaže, u stilu “Žena vukodlaka iz SS-a”,⁵ “Gordosti i predrasude i zombija”,⁶ ili “Ejbraham Linkoln: lovac na vampire”,⁷ dakle umesto “Zone Zamfirove sa vampirima” ili “Balkan Ekspresa sa vukodlacima”, dobijamo istorijsko-političku dramu.

180 Zašto je autor tako očito promašio žanr i ton koji najviše odgovaraju njegovoj priči? Zato, i ovim se već približavamo glavnoj temi, što bi Stojiljković želeo da nam svojim žanrovskim romanom svedoči o nekim bitnim istorijskim istinama: otuda taj ozbiljni, nacional-profetski, ćosićevsko-draškovićevski ton, kojim se

tanja. U romanu, već pomenuti novinar Slavko Tufegdžić, na pitanje o stvorenju koje stoji iza ubistava, odgovara: “Ovaj... Vidite, vampir i vukodlak... To vam je ponekad isto.” Na drugom mestu, pak, Nemanja Lukić daje odgovor koji protivreči Tufegdžićevom. Na Teofilovićevo pitanje da li je on (dakle, vampir) kriv za ubistva nemačkih vojnika, Lukić odgovara: “Znao sam da ćete to pitati... Ali ne, nisam. To što ubija nemačke vojnike nešto je daleko užasnije. Verujte mi, bolje da ne znate ništa o toj stvari i njenoj suštini.” Zašto je bolje? Možda zato što ni sam autor sa “tom stvari i njenom suštinom” nije načisto.

⁴ *Konstantinovo raskršće*, str. 219.

⁵ *Werewolf Women of the SS* je Zombijev prilog filmskom omnibusu *Grindhouse* (Troublemaker Studios, 2007).

⁶ Seth Graham-Smith, *Pride and Prejudice and Zombies* (Philadelphia: Quirk Books, 2009).

⁷ Seth Graham-Smith, *Abraham Lincoln: the Vampire Hunter* (New York: Grand Central Publishing, 2010).

govori jednako o “bratoubilačkom ratu” između četnika i partizana, kao i o ustajanjju iz groba i pronalaženju sopstvene glave. Drugim rečima, persiflaža prosto ne bi mogla da posluži revizionističkoj svrsi. Rob Zombi i Grejem-Smit se sa istorijom, kako književnom, tako i onom pravom, besramno sprdaju, odnosno – dekonstruišu je; a Stojiljković bi da je *revidira* i to otvoreno i kaže. Tako, u intervjuu za *Glas javnosti*, Stojiljković izjavljuje kako je knjiga “zasnovana na istinitim događajima”,⁸ za B92 kaže kako “upravo ono najapsurdnije u romanu nije plod mašte”,⁹ a za *Ilustrovanu politiku* priznaje da mu je najveći kompliment kada mu čitaoci kažu da ne znaju “kada prestaju stvarni podaci a kada počinje fikcija”.¹⁰

Ovde smo već na poznatom terenu. Kako primećuje Nenad Veličković: “Književnost, koja je fikcija, i ne trpi razdvajanje dokumentarnog i izmišljenog, postaje idealno sredstvo za manipulaciju: nakon što mogućem da prevlast nad stvarnim, moguće nametne kao stvarno. Tamo gdje, recimo, istorija ne ide u prilog interesima, književnost potiskuje istoriju; istoričarima ne možemo vjerovati, jer pišu za pobjednike, ali književnicima možemo, jer pišu za vječnost.”¹¹

Stojiljkovićev roman nije jednostavno smešten u neki istorijski kontekst, njegov je cilj da *zameni* pravu istoriju, i ni vukodlaci ni vampiri se ne vide kao prepreke u postizanju tog cilja. A zašto i bi? Tamo gde je nauku moguće tako lako zameniti konspirologijom, ni vukodlaci ni vampiri nisu daleko.

181

Veličković dodaje da se ovaj manevar (zamene istorije fikcijom) da prepoznati i po “omalovažavanju *ideološkog čitanja*, a u korist *estetičkog*.”¹² I zaista, Vladimir Kecmanović u *Politici* hvali *Konstantinovo raskršće* na sledeći način:

8 *Glas javnosti*, 20. 9. 2009.

9 Intervju za sajt B92, 16. 7. 2009. (http://www.b92.net/kultura/knjige/preporuka.php?yyyy=2009&mm=07&nav_id=371443)

Ispostaviće se da Stojiljković misli na predratne napise o napadima vampira u selima oko Niša. Ali već tu Stojiljković meša fantaziju i realnost (o čemu više kasnije u tekstu) – činjenica da su se u predratnim novinama mogle naći i bapske priče o vampirima, istinita je, ali nimalo apsurdna – nema baš ničeg apsurdnog niti šokantnog u novinarskom senzacionalizmu. Činjenica da su pre rata postojali vampiri, s druge strane, bila bi zaista šokantna (mada opet ne “apsurdna”), ali naprosto – nije istinita.

10 “I Hitler žudeo za carskim mačem”, *Ilustrovanu politika*, broj 2640, 20. 8. 2009.

11 Nenad Veličković, “Čivot i djelo”, *Dijagnoza – patriotizam* (Beograd: Fabrika knjiga, 2010), str. 83.

12 Isto.

Pored toga što predstavlja primer kako se na srećan način mogu kombinovati različiti žanrovski obrasci, izbegavanjem upadanja u zamke fahidiotizma i kako je moguće napisati delo u kom će se uticaji visoke i popularne književnosti prožimati tako da čitajući ga susrećemo Pekića i Kinga koji koračaju rame uz rame, *Konstantinovo raskršće*, naime, može da posluži i kao udžbenik za ostrašćene domaće književne poslenike na temu odnosa književnosti i ideologije. Smeštajući radnju u krvave godine Drugog svetskog rata, Stojiljković, između ostalog, priča ubedljivu priču o četnicima i komunistima, nedićevcima i nacistima, britanskim obaveštajcima i *savezničkim* bombardovanjima, sjajno pokazujući kako zadatak književnosti nije da jednu ideologiju hvali a drugu ruži nego da pošteno prikaže pogubnu praksu u kojoj skončava svaka od njih. Na taj način, u vremenu u kom se i dalje vodi jalova debata o mirenju i nemirenju četnika i partizana, on ne nudi lekciju samo usijanim glavama na književnoj sceni nego i mnogo šire. I u tome se krije jedan aspekt *šireg društvenog značaja* ove knjige.¹³

Zadatak književnosti, smatra Kecmanović, jeste da stoji iznad svake ideologije i presuđuje ideologijama i njihovim *pogubnim praksama*. Književnost nije tek pretendent na istinu, već istina sama, te joj zato i priliči da “*nudi lekcije usijanim glavama*”.¹⁴

182

Koje su to lekcije kojima bi Stojiljković da nas podučii svojim romanom? One, su, kao što se i da pretpostaviti, prvenstveno istorijske, ali na ovu temu najbolje je pratiti samog Stojiljkovića:

13 “Bravo za Niš”, *Politika*, 21. 10. 2009. Uzgred, Kecmanović u svom opisu romana pravi jednu simptomatičnu omašku. Naime, u *Raskršću* nedićevci ne postoje. Jasno je i zašto ne postoje – cilj revizionizma je da pokaže da kolaboracije nije bilo, pa zato kod Stojiljkovića imamo četnike, okarakterisane kao nacionalistički pokret otpora, ali ne i nedićevce, oko čije kolaboracije naprosto nema sumnje. Takođe, nepostojanje nedićevaca stvara utisak da se pod fašističkom okupacijom može živeti neutralno, onako kako to čini Krsman Teofilović. Naravno – neutralna egzistencija pod fašizmom omogućena je uvek nečijom kolaboracijom. Onaj ko se ne svrstava ni uz jednu stranu, svrstava se uz vlast, a vlast je u ovom slučaju – kolaboracionistička.

14 Treba još napomenuti i da su Stojiljković i Kecmanović suosnivači književne grupe P-70, čiji je cilj, kako Stojiljković napominje, “deideologizacija srpske književnosti” (Intervju za *Gradinu*, br. 34, 2010, str. 151).

Dodatno me je motivisala želja da s jedne strane razbijem uvreženo mišljenje kako su svi Nemci u Drugom svetskom ratu bili prljavi i zli nacisti, a s druge – da se ovde vodila nekakva narodnooslobodilačka borba. Zato u romanu imamo dva Nemca, dva lica jedne države koju sam ja nazvao Kraljevstvom krvi: jedan je fanatični esesovac šturmbanfirer Hajnrih Kan, psihopata i sadista, a drugi je bavarski plemić Oto Fon Fen, hrišćanin i časní vojnik. Tu su i dva lica tadašnje Srbije, jedno simboliše polupismeni i svirepi partizanski komesar Voja Drainac a drugo ugledni Nišlija Krsman Teofilović, tipičan predstavnik one građanske Srbije koju su ti isti komunisti nakon “oslobođenja” malo nacionalizovali a malo postreljali.¹⁵

Možemo sad ostaviti po strani pitanje gde je to uvreženo mišljenje da su “svi Nemci u Drugom svetskom ratu bili prljavi i zli nacisti”, koje je Stojiljkoviću toliko stalo da razobličí. Zanimljivija je činjenica da Stojiljković otvoreno priznaje da je svoje likove kreirao ne sa literarnim, nego sa eksplicitno revizionističkim motivacijama. Želeo je da razbije istorijske zablude X i Y, pa je *zato* kreirao likove A, B, C i D, čije postojanje u književnom tekstu treba da ubedi čitaoca u lažnost X i Y. Književni tekst se ovde vidi kao jednako vredan istorijskom dokazu, štaviše, kreiranje fiktivnih literarnih likova se smatra validnom dokaznom metodom.¹⁶

183

Činjenica koja predstavlja prepreku za Stojiljkovićev dvostruki projekat (podsetimo se: 1) bilo je i čestitih nacista, tj. može se biti aktivnim učesnikom u sistemskom zločinu a ostati častan oficir i dobar hrišćanin; 2) u Srbiji nije postojala nikakva narodnooslobodilačka borba) jeste to što se u Nišu tokom cele okupacije

15 Intervju za sajt B92, 16. 7. 2009. (http://www.b92.net/kultura/knjige/preporuka.php?yyyy=2009&mm=07&nav_id=371443).

16 Uporediti sa sledećom hipotetičkom izjavom: “Dodatno me je motivisala želja da razbijem uvreženo mišljenje da se u Aušvicu zbio nekakav genocid, pa zato u mom romanu imamo likove Mebelsa, dobrog, časnog i humanog lekara koji leči jevrejsku decu, i Mošika, zlog cionističkog provokatora koji maltretira čestite nemačke vojnike.” Izmišljanje likova, međutim, nije samo po sebi dovoljno da revizionistički poduhvat uspe. Trajnu prepreku svakom revizionističkom naporu predstavljaju “tvrde” istorijske činjenice – ni hiljadu izmaštanih humanih nacističkih lekara, ili prefriganih cionističkih provokatora neće promeniti prostu činjenicu da je nacistička Nemačka odgovorna za smrt šest miliona Jevreja. Revizionista tako nužno dolazi u sukob sa stvarnošću samom.

nalazio koncentracioni logor “Crveni krst”, u kome je za četiri godine, koliko je radio, pobijeno više od trinaest hiljada ljudi, pre svega pripadnika i saradnika komunističkog pokreta otpora. Ova istorijska istina vrlo lako opovrgava obe Stojiljkovićeve teze – komandant grada u kome radi koncentracioni logor ne može biti nikakav “častan vojnik”, bar ne u bilo kom razumnom smislu te reči; s druge strane, sistematsko istrebljivanje pripadnika pokreta otpora jasno pokazuje da je otpor i te kako postojao i da je bio shvaćen kao realna pretnja. Naravno, ova činjenica nije našla svoje mesto u *Konstantinovom raskršću* (čiji se autor diči preciznošću i autentičnošću istorijskih detalja, poput jelovnika niških kafana iz onoga vremena), ali to ne znači da je uspešno sakrivena. Kako kaže Hana Arent: “Pošto se činjenice uvek događaju u kontekstu, pojedinačna laž – tj. neistina koja ne smera da izmeni celokupan kontekst – stvara pukotinu u zgradi činjenica. Kao što je poznato svakom istoričaru, laž može da se prepozna otkrivanjem protivrečnosti, praznina ili kritičnih tačaka na mestima koja su prerađena. Sve dok je ostao netaknut sklop kao celina, laž će se na koncu sama raskrinkati.”¹⁷ I sasvim u skladu sa ovim diktumom, zjapeća praznina koja ostaje u srcu *Konstantinovog raskršća* kao posledica prećutkivanja istine o logoru na Crvenom krstu na kraju dovodi do toga da se Stojiljkovićeve laž sama raskrinka na jedan posebno zabavan način: lažne dihotmije oličene u likovima koje Stojiljković navodi počće da se urušavaju, a likovi će poispadati iz uloga koje im je autor namenio. U pokušaju da se suprotstave neumitnom prodoru istine u izmaštani revizionistički narativ, Stojiljkovićeve likovi, dakle Stojiljković sam, posežu za svim onim od čega beže: sujeverjem, konspirologijom, paganskim fatalizmom. Jednom rečju – za ur-fašizmom.¹⁸

* * *

Lik Ota fon Fena, “hrišćanina i časnog vojnika”, očito je izgrađen po uzoru na fon Štaufenberga, koji je bio jedan od organizatora atentata na Hitlera. Fon Štaufenberg bio je Bavarac, plemić i katolik, skeptičan prema nacizmu i Fireru. Ali ovde se već u startu promašuje – ono što je fon Štaufenberga učinilo pozitivnom istorij-

17 Hana Arent, *Istina i laž u politici*, (Beograd: Filip Višnjić, 1994, str. 52-53).

18 “U korenu ur-fašističke psihologije, nalazi se opsednutost zaverom, *po mogućstvu internacionalnom*. Sledbenici se moraju osećati opkoljenim sa svih strana” (Umberto Eco, “Ur-Fascism”, *The New York Review of Books*, vol. 42, No. 11, 22. 6. 1995).

skom ličnošću nije bilo ni njegovo plemićko poreklo, ni hrišćanska vera, ni vojnička čast (o kakvoj je ovde časti uopšte reč), već upravo činjenica da je organizovao atentat na Hitlera, dakle to što se suprotstavio nacizmu. To sa fon Fenom nije slučaj: on, uprkos svojoj skepsi, ostaje veran vođi do poslednjeg dana.

U nameri da fikcionalizuje fon Štaufenberga, Stojiljković je skicirao lik mnogo sličniji Alfredu Jodlu, takođe Bavarcu, potomku ugledne oficirske porodice i šefu operativne komande Vermahta koji je u Nirnbergu osuđen za ratne zločine i pogubljen. Hana Arent nam prenosi da je Jodl na pitanje tužioca, “Kako je moguće da ste svi vi časni generali nastavili da služite ubicu sa takvom neupitnom lojalnošću?” odgovorio (sasvim hrišćanski) da “nije dužnost vojnika da sudi o postupcima svog vrhovnog komandanta; neka to čini istorija ili Bog na nebu”.¹⁹

Naravno, upravo je pitanje postavljeno Jodlu ujedno i suštinsko pitanje za razumevanje zla nacizma: nije problem u postojanju nekolicine “psihopata”, “sektaša” i njima sličnih, problem je kako to da vojskom i državom sastavljenom od časnih vojnika i dobrih hrišćana komanduju Hitler i Gebels? To je pitanje na koje su pokušavali da odgovore mislioci od H. Arent do Goldhagena, ali i umetnici od Grasa do Hanekeea. Da li je razlog bila upravo ta neupitna etika dužnosti na koju se u svojoj odbrani poziva i Jodl, ili su pak na delu bili do tada latentni kulturni i institucionalni kapaciteti za zlo, poput raširenog hrišćanskog antisemitizma, koje je nacizam samo probudio i usmerio? Šta god da je slučaj – potraga za odgovorom na ovo pitanje nužno nas vodi dalje od navodne individualne psihopatologije i okultnih verovanja nacističke avangarde, ka društvenim i institucionalnim pretpostavkama njene popularnosti, političkog uspeha i opstanka na vlasti, te samim tim i ka onima koji su joj to omogućili i u njenom projektu učestvovali – “Hitlerovim dobrovoljnim dželatima”. Jodlovi i fon Fenovi ne mogu se opravdati ni svojom verom, ni svojim plemićkim poreklom, a ponajmanje svojom “vojničkom čašću”; ako išta, njihova “normalnost” samo je otežavajuća okolnost.

185

Utoliko ciničnije zvuče reči Milete Aćimovića-Ivkova, koji u svom prikazu *Konstantinovog raskršća* kaže kako Oto fon Fen u romanu brani “pozitivistička i humanistička dostignuća nemačke kulture od agresivnog arijevca Kana”.²⁰ Moglo bi se na ovu primedbu odgovoriti lakonski: “Da, onako kako je Jodl ta ista dostignuća

19 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: a report on the banality of evil* (Penguin Classics, 1992), str. 149.

20 Mileta Aćimović-Ivkov, “Dva lica priče”, *Polja*, br. 461, januar-februar 2010.

branio od Hitlera”, i tako završiti s tom stvari, ali hajde da umesto toga pogledamo kako nam je u romanu predstavljena ta navodna odbrana “pozitivističkih i humanističkih dostignuća nemačke kulture”.

Budući da nam je predočio da se radi o verujućem hrišćaninu i uopšte uzev pozitivnom liku, Stojiljković slika fon Fena kao stalno zabrinutog i zamišljenog nad tragičnom sudbinom sveta. Pa tako šesto poglavlje romana počinje rečenicom: “Oto fon Fen zamišljeno uzdahnu.”²¹ Uzdiše li dobri hrišćanin fon Fen zbog “konačnog rešenja” jevrejskog problema koje je tada već ulazilo u poodmakli stadijum? Muči li ga savest zbog svih onih koji su pobijeni pod njegovom komandom? Ne. Evo šta tišti našeg junaka:

Bio je jedan od najboljih pitomaca na akademiji, sa rezultatima za primer. Da je pravde, sad bi bio tamo gde se rat zaista vodi. Komandovao bi vojnicima, a ne itendantima, pozadincima i mašinovođama. Umesto toga, oteran je u nedodiju gde žive ljudi koji se raduju kada treba da plaču i koji svoje heroje prvo povešaju o bandere a onda im dignu spomenike.²²

186 Na stranu pitanje na šta fon Fen misli kada govori o ljudima koji svoje heroje prvo povešaju o bandere a onda im dižu spomenike (reklo bi se da Stojiljković nedopušteno pripisuje svom junaku naknadno znanje o spomeniku na Terazijama), zanimljivo je da se za fon Fena pravda iscrpljuje u mogućnosti dobijanja pozicije koja mu u skladu sa obrazovanjem pripada. Ništa drugo se, po fon Fenu, “da je pravde”, ne bi promenilo.

Dakako, ovaj “časni vojnik” ima i sopstveno viđenje rata; evo kako to viđenje izgleda:

Rat je izjednačio sve ljude

Doduše, ne onako kako je to firer želeo.

Umesto u jednom velikom arijevsom carstvu, oni su postali sjedinjeni u stradanju.

21 *Konstantinovo raskršće*, str. 58. Uzgred – čemu uzdisanje? Ovo nije amatersko pozorište, već roman sa sveznajućim pripovedačem. Nema nikakve potrebe za ovakvim “spoljašnjim” dočaravanjem misaonog procesa kada nam se junakove misli direktno prenose već u sledećoj rečenici.

22 Isto, str. 59.

Zato u tom ratu odavno više nije bilo vrline, i nije bilo časti, samo sirove želje da se ostane živ.²³

Čitaoca će možda zbuniti početak ovog pasusa: znači li to da je firer bio nesuđeni egalitarista čiji je plemeniti cilj bio, ni manje ni više, nego da *izjednači* sve ljude, recimo Arijevce i Jevreje? Bez brige, niste ništa pogrešno shvatili, jer kada Stojiljković napiše “izjednačiti”, on zapravo misli – “sjediniti”, odnosno, ujediniti u jednoj državi (carstvu). Izjednačiti i sjediniti, za Stojiljkovića su, dakle, sinonimi. (Na stojiljkovićevskom, recimo, mirne duše bi se moglo napisati: “*Radnički* je u drugom poluvremenu *sjedinio* golom Stojkovića.”)

Ali na stranu Stojiljkovićevo šepRTLjanje sa vokabularom, šta ovaj pasus zapravo znači? U tom Drugom svetskom ratu, to jest, po mišljenju pukovnika fon Fena, u leto 1944, više nije bilo vrline i časti. Zašto u njemu više nije bilo vrline i časti? Zato što je sistematski pobijeno šest miliona Jevreja? Ne, nego zato što su ljudi postali sjedinjeni u stradanju, umesto u jednom velikom arijevskom carstvu. (Da su, dakle, postali sjedinjeni u velikom arijevskom carstvu, sve bi bilo u redu, Bog bi bio na nebu, firer na zemlji, a u ratu bi još uvek bilo vrline i časti.)

Ko su ti ljudi koji su postali sjedinjeni u stradanju? To su svi ljudi – dakle, kako Jevreji pogubljeni u logorima smrti, tako i nemački vojnici izginuli na Istočnom frontu; kako oni stradali u Aušvicu, tako i oni sahranjeni na Bitburgu; kako oni u Jasenovcu, tako i oni u Blajburgu. Sve je to jedno veliko stradanje, jedna velika bezlična tragedija, duma ovaj pukovnik Vermahta, zabrinut za sudbinu “humanističkih i pozitivističkih dostignuća nemačke kulture”.

Hoće li se onda humanista fon Fen igde u romanu uistinu suprotstaviti psihopati Hajnrihu Kanu? Hoće. Evo kako taj sukob opisuje Stojiljković, u jednom od nenamerno komičnih dijaloga kojima roman obiluje:

Kan: “Ilgneru je trebalo suditi po kratkom postupku.”

Fon Fen: “O, je li? A ko bi se onda brinuo o nabavci goriva? Vi?”

K: “On je prekršio rasni zakon!”

FF: “Zar? A šta je to učinio?”

K: “Zatekao sam ga kako u jednoj od centralnih gradskih ulica deli deci bombe.”

FF: “Uh... Pa to je stvarno strašno. Za svaki osudu.”

K: “Među tom decom bilo je i Cigana.”

23 Isto.

FF: “Njih smatrate osobitom opasnošću po Rajh?”

K: “Oni su niža rasa!”

FF: “Razumem... nižim rasama ne bi trebalo davati arijevske bombone. Mogu da pokvare zube.”²⁴

Eto, takvim se humorom naš junak hrabro suprotstavlja rasizmu, a sve u ime humanizma i, ne renesanse, nego – pozitivizma (šta pozitivizam uopšte ovde traži i šta bi imalo da znači, stvarno je teško reći).

Neki će zajedljivac možda primetiti i to da su se rasni zakoni odnosili na oduzimanje ljudskih i građanskih prava, a ne na zabranu podele bombona, te da, shodno tome, rasni zakon koji zabranjuje podelu bombona bilo kome nije postojao. Zajedljivac, međutim, ne razume svrhu ove scene. Njena je svrha da nas, svim istorijskim činjenicama uprkos, ubedi kako je moguće biti komandant grada u kome radi jedan od najvećih koncentracionih logora u regionu, a ostati hrišćanin, častan vojnik, humanista itd. Kako je Oto fon Fen istorijska ličnost, koja, po svemu što znamo, nije ni na koji način odstupila od zvanične politike Rajha po rasnim i drugim pitanjima, onda je potrebno izmisliti jedan ovakav, crnohumorni sukob oko bombona, da bi se na taj način uspostavio kriterijum za razlikovanje dobrih od loših nacista – dobri nacisti pripadnicima nižih rasa koje čeka istrebljenje vole ponekad da daju i poneki slatkiš. U tome je tajna njihove humanosti.²⁵

24 Isto, str. 49.

25 Uporediti sa primerom koji navodi Stenli Koen u *Stanju poricanja*: “Esesovac Ernst Gobel posmatra vojnika kako podiže decu (od dve do šest godina) vukući ih za kosu, puca im u potiljak i baca ih u grobnicu. 'Posle izvesnog vremena naprosto više nisam mogao to da gledam i rekao sam mu da prestane. Smatrao sam da ih ne treba vući za kosu, može ih se ubijati i na pristojniji način'” (*Stanje poricanja* [Beograd: Edicija Reč, 2003], str. 157).

Uporediti takođe sa poznatim detaljem iz skorije istorije: “Osporavajući tvrdnje oficira holandskog bataljona UNPROFOR i preživelih iz Potočara, koji su svedočili da su izbeglice stavljene pred izbor 'da odu ili da nestanu', general Radinović se pozvao na video snimak Mladićevog obraćanja izbeglicama. Prema Radinoviću, Mladić je civilima dao mogućnost izbora, garantujući bezbednost svima koji ostanu. Tužilac Kejli je, na to, podsetio vojnog veštaka da je pred sudom prikazan još jedan snimak – na kojem Mladić i srpski vojnici dele bombone deci među izbeglicama. Više svedoka je,

Na drugom mestu, Oto fon Fen u raspravi sa Hajnrihom Kanom, izgovara i sledeću rečenicu: “Za razliku od vas iz SS-a, mi obični vojnici ne nalazimo uživanje u streljanju sirotinje i dece.” A kada mu Kan, sasvim lucidno, odgovori da je kasno za brigu o savesti posle svih onih masovnih pogubljenja koja su se, pod njegovom komadnom, godinama odvijala na brdu iznad Niša, bavarski plemić pada u vatru: “Prestanite da mi popujete, Kane! Možda ste vi veoma značajni onima gore u Berlinu, ali ja komandujem ovim gradom. I neću dozvoliti da mi sin činovnika iz Lajpciga drži predavanje o tome kako da radim svoj posao. Moji preci su večerali sa kraljevima u vreme kada su vaši živeli na drvetu!”²⁶

Suočen sa strašnim saznanjem da je moralna distinkcija između njega i Kana – dakle, između časnog vojnika i psihopate – neodrživa (jer, da li se žene i deca ubijaju iz zadovoljstva ili pak iz dužnosti u krajnjoj je liniji sasvim svejedno), fon Fen diže ruke od moralnih argumenata i pribegava jedinom argumentu koji mu je preostao – argumentu porekla. On je bolji od Kana ne zato što postupa moralnije (on to ne čini), nego zato što je plemenitog roda, dok je ovaj tek “sin činovnika iz Lajpciga”, fon Fenovi su “večerali sa kraljevima”. Samo prividno paradoksalno, fon Fen svojim argumentom upravo podupire Kanovu viziju sveta – nejednakost ljudi je urođena, a poreklo je sudbina. Fon Fenova klasistička vizija verno imitira Kanovu rasističku, reklo bi se, čak preterano verno – šta god da su Kanovi preci radili dok su fon Fenovi večerali sa kraljevima, sasvim sigurno nisu bili na nižem stadijumu evolucije, ali ovo poređenje nižih rasa (klasa) sa majmunima, prepoznatljiv je nacistički retorički topos. 189

I sve bi to bilo u redu, kada bi autor pokazao da je svestan ovog očiglednog paralelizma; ali to, po svemu sudeći, nije slučaj: kao što smo videli, Stojiljković je taj koji u intervjuima govori o časnom oficiru i hrišćaninu fon Fenu, suprotstavljajući ga psihopati Kanu. Zato je fon Fenov gnev zapravo gnev samog autora pred istom strašnom istinom – likovi, vođeni logikom radnje, napuštaju uloge koje im je on namenio, pa se tako pokazuje da hrišćanin u službi Trećeg rajha nije bitno raz-

dodao je Kejli, svedočilo da su – čim su se kamere isključile – vojnici iz Mladićeve pratnje počeli da šutiraju decu i oduzimaju im bombone. General Radinović je odgovorio kako je Mladić delio bombone deci zato što je “emotivan”, te ga je situacija u kojoj su se ta deca našla “emotivno ganula”. A na drugi deo tužiočevog pitanja – o šutiranju dece nakon što su kamere isključene – odgovorio je kako “ne može da zamisli da je to moguće”, sajt SENSE Tribunal (<http://www.sense-agency.com/ba/press/printarticle.php?pid=12703>).

26 *Konstantinovo raskršće*, str. 51.

ličit od paganina u toj istoj službi – u sistemskim zločinima, religijska uverenja pojedinih šrafova u sistemu ne igraju baš nikakvu ulogu. Stojiljković, međutim, nastoji da to spreči, jer bi se u tom slučaju urušila cela kič dihotomija između hrišćanstva i paganstva kao respektivnih oličenja dobra i zla, pa stoga on, poput nervoznog roditelja koji ne može da izađe na kraj sa nestašnom dečurlijom, podvikuje svojim junacima da se vrate na svoja mesta i ponašaju se u skladu sa ulogama koje im je namenio. Kao što rekoh, samo prividno paradoksalno, a zapravo, sasvim u skladu sa okrutnim zakonima dijalektike, ova intervencija proizvodi efekte upravo suprotne od nameravanih – hrišćanin progovara jezikom paganina, humanista progovara kao rasista.

190 Hajnrih Kan dat je kao zlokobna verzija her Flika, dakle, kao karikatura. Njegov lik je lišen svake dubine, a njegove motivacije su objašnjene tautološki – on je zao zato što je zao. On je psihopata i sadista koji uživa u ubijanju, ali i fanatični nacista koji ne propušta nijednu priliku da održi kraći ekspozicije o nejednakosti rasa, germanskim paganskim božanstvima i sličnom. (To, naravno, izaziva nehotećne komične her-flikovske efekte. Kada posećuje vračaru čiji je otac bio ruski Ciganin, Kan joj bez ikakvog razloga kaže: “Ti znaš šta mi mislimo o Ciganima?” a na njeno pitanje ko ste to “vi”, on odgovara: “Mi? Mi smo potomci boga Tora. Mi smo osvajači Evrope. Mi smo polazna i ishodišna tačka sveta.”)²⁷

U navedenom tekstu Vladimira Kecmanovića stoji i to da Stojiljkovićeva knjiga “može da posluži i kao udžbenik za ostrašćene domaće književne poslenike na temu odnosa književnosti i ideologije”. Stojiljković, po Kecmanovićevom mišljenju, pokazuje “kako zadatak književnosti nije da jednu ideologiju hvali a drugu ruži”, nego da “pošteno prikaže pogubnu praksu u kojoj skončava svaka od njih”.

Problem je, međutim, u tome što portretišući Kana kao psihopatu, oličenje demonskog zla i tome slično, Stojiljković zapravo propušta priliku da pokaže bilo šta o ideologiji nacizma i njenoj sposobnosti da proizvede zločin. Psihopatologija nije ni posledica nacističke ideologije ni njen uzrok, a nije ni objašnjenje uspeha njenog zločinačkog poduhvata. Da bi se objasnilo psihopatsko zlo, nacistička ideologija nije potrebna, a da bi se pak objasnilo nacističko zlo, psihopatologija nije dovoljna. Da bi se išta vredno pažnje reklo o “pogubnoj praksi” ideologija, odnosno njihovoj sposobnosti da izazovu sistemske zločine velikih razmera,

27 Isto, str. 89.

mora se pre svega imati u vidu njihova sposobnost da za svoj projekat pridobiju značajan broj “običnih” ljudi.²⁸ O ovome, međutim, Stojiljkovićev roman nema ništa da kaže. (Da predupredim očekivani prigovor: činjenica da Stojiljković piše žanrovski roman, koji po svojoj prirodi mora da barata izvesnim simplifikacijama, ovde ne menja ništa na stvari. Kventin Tarantino u svom najnovijem filmu prikazuje galeriju najrazličitijih lica nacističkog zla, i nijedno od njih nije psihopatsko – jedno je karijerističko, jedno je priležno, jedno je priglupo, a jedno je mlado, lepo i odvažno, ali svako od njih ima svoje mesto u sistemu. Zato je Tarantinov kemp uradak, iako više nego nemaran prema istorijskim činjenicama – laž koja govori istinu; dok je Stojiljkovićev roman tek – laž, koliko god da je autor opsednut faktografijom.)

Postoji ovde, međutim, još jedan problem. Kako kaže Dik de Milt: “Opisujući nacističkog zločinca, njegove postupke i način mišljenja, uz pomoć najbizarnijih metafora, pretvaramo ga u jednodimenzionalnu inkarnaciju aposlutnog zla. Na ovaj način, nacistički ubica postaje mešavina baba-roge, demona i ludaka. Sa pojavom ovog crnog đavola, međutim, mogućnost identifikacije, pa stoga i ovomezaljskog suda, isparava.”²⁹ Dakle, ne samo da Stojiljkovićeva knjiga nema šta da kaže o zlu nacizma, nego ni o zlu kao takvom – ako je lice zla neljudsko lice demona, onda se tu više nema šta reći, a da to opet ne bude tautologija – zlo je zlo. Odgovornost za zločine isparava, jer samo su psihički zdravi ljudi odgovorni pred zemaljskim moralnim sudom, ludaci, psihopate i demoni – nisu.

Konačno, slika o “ludom nacisti” je banalno pogrešna. Ni nacističke vođe, dakle projektanti masovnih zločina, niti pak izvođači ovih zločina, niži oficiri i vojnici, nisu bili psihopati i sadisti. Naprotiv, rečima Džejmsa Uolera, ovi prvi bili su, u najvećem broju “izuzetno sposobni, inteligentni ljudi, koji su se

191

28 Stenli Koen, tumačeći pojam “banalnosti zla” H. Arent, piše:

“Ona [Arent] ne samo što ne potcenjuje zlo, već i upozorava da nezamislivo zlo može proisteci iz konstelacije običnih ljudskih karakteristika: ne shvatamo koliko je ono što radimo nemoralno; želimo da budemo kao i svi drugi oko nas, pa pristajemo na iste stvari; imamo neodređene, nemaštovite i opšteprihvaćene motive (slaganje s drugima, profesionalna ambicija, siguran posao), i dugo zatim negujemo fasadu lažne gluposti, fasadu nekoga ko ne shvata zašto se diže tolika buka” (*Stanje poricanja*, str. 158).

29 Citirano prema James Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* (Oxford: Oxford University Press, 2002), str. 94

normalno ponašali. Oni su bili obični nemački građani – proizvod strogog, paternalističkog društva kojim su dominirali muškarci. Kod većine ovih ljudi nije bilo nikakvih psihičkih poremećaja.”³⁰ Što se pak tiče ovih drugih, po pisanju Hajnca Honea, “sistemom i ritmom masovnih istrebljenja nisu upravljali sadisti, već vredni porodični ljudi odgajani u uverenju da je antisemitizam oblik deratizacije. Oni su bili upregnuti u bezlični mehanizam koji je funkcionisao sa preciznošću militarizovane industrije i oslobađao pojedinca svake svesti o ličnoj odgovornosti”.³¹

Sve su ovo, naravno, već odavno opštepoznate stvari. Pitanje je, međutim, zašto Stojiljković, inače jako revnostaan u sakupljanju istorijskih fakata, bar kada su u pitanju jelovnici niških kafana i napisi u predratnim novinama, ove opštepoznate stvari ne uzima u obzir? Ako je u pitanju puko neznanje, zašto se tom neznanju aplaudira, i to od strane onih koji ne smeju da ne znaju? Vratićemo se na ova pitanja.

* * *

192 U liku Krsmana Teofilovića, na delu je slična dijalektika. Stojiljković bi želeo da Krsmana načini savršeno čistim – a za njega (Stojiljkovića), to znači apolitičnim, vanideološkim (jer sve zlo ovog sveta, smatra Stojiljković, dolazi od “ideologija”). Efekti su ponovo upravo suprotni autorovoj nameri – biti apolitičan u uslovima sistemskih i masovnih zločina nije validan moralni izbor.

Stojiljković opisuje Teofilovića kao uglednog trgovca i naslednika stare niške građanske porodice. On je “uspeo da u nesigurnim ratnim godinama balansira između nemačkih okupatora i dve međusobno zavađene srpske vojske”. I ponovo poznata slika – pred nama je *Rene of the Cafe*. I to samo po sebi nije problem. Problem je, opet, promašivanje registra. Ono što Reneu, u komičnom registru dakle, praštamo, pa nam čak može biti i simpatično – infantilnu sebičnost i oportunističnost, te nezainteresovanost za pitanja pravde i istorije, to u slučaju Krsmana Teofilovića, u dramskom registru dakle, prestaje da bude simpatično, pa čak i oprostivo; naprotiv, njegovo nam se “balansiranje” ukazuje kao sramno.

Dobrih sedamdeset godina nakona što je pastor Nimeler izgovorio čuvene i kasnije često citirane i parafrazirane reči (“Kada su došli po komuniste, ču-

³⁰ Isto, str. 66.

³¹ Heinz Hohne, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS* (New York: Ballantine, 1971), str. 405.

tao sam, jer nisam bio komunista...”), Stojiljković nam kao moralni ideal nudi upravo lik koji čuti i “balansira”, tokom četiri godine sistematskog ubijanja komuniste, Jevreja, Roma. Zašto Teofilović čuti? Zato što su ga, “komunisti još pre rata nazivali *buržujem* i *reakcijom*, iako većina tih polupismenih, u šume odbeglih šegrti nije znala pravo značenje tih reči”.³²

Ali tu nije kraj. Slikajući Krsmana Teofilovića, Stojiljković nije stvorio samo lik antipatičnog oportuniste, već nešto mnogo gore – idealnog proto-fašistu, udžbeničku ilustraciju Adornove “autoritarne ličnosti”. Pođimo redom. Stojiljković nam kaže da se Teofilović školovao za srednjoškolskog profesora klasičnih jezika, ali je posle smrti svog brata, po očevoj naredbi morao da se oženi devojkom koju nije voleo i da preuzme trgovački posao koji ga nije zanimao:

Uzaludno je bilo njegov protivljenje, očeva volja je bila neumoljiva. Sima Radulović je bio najveći kožarski trgovac u južnoj Srbiji a njegova kći prilika koja se ne propušta. Zaboravio je ruske klasike i Ovidijeve stihove, zaboravio je sanjarenje o francuskim visokim školama, zaboravio je one devojčurke iz komšiluka koji su mu dobacivali slatke reči i cveće sa balkona... Preko noći postao je “gazda”. I ništa nije izmenilo to što se Rade Teofilović tri meseca posle svadbe svog mlađeg sina srušio u bašti kafane *Stara Srbija* kada ga je nenadano stigla moždana kap. Ništa nije izmenilo to što je čitavo imanje ostalo samo njemu i njegovoj uglađenoj i bogatoj ženi... sav taj novac, ugled sigurnost ništa nisu značili čoveku koji je od života hteo nešto sasvim drugo. Ipak, prihvatio je tu neminovnost kao što dobar glumac u pozorištu prihvata lošu ulogu.³³

193

32 *Konstantinovo raskršće*, str. 70.

33 Isto. Zna li Stojiljković da parafrazira Konstantinovića? “Oni su prljavi, palančanin je čist. Njegov život, sveden stilski, sa unapred datim odgovorima na davno postavljena pitanja (on će ta pitanja da ponavlja, pretvarajući ih, na taj način, u kao-pitanja), jeste jedan *nevin život*, čist onako kako je nužno ‘čist’ samo produženi infantilizam duha ‘sklonjenog’ zauvek pod okrilje starijih, duha koji je još duh sina koji je ostao *veran* i koji, po nasleđenim pravilima, *obavlja* svoj život. Život je *rutinski život*, siguran onom sigurnošću koju nudi rutina. On je stilizovan na način na koji to može samo rutina, predviđen ovom rutinom koja je došla do spasonosnih obrazaca” (Radomir Konstantinović, *Filozofija palanke* [Beograd: Otkrovenje, 2004], str. 9).

Krsman prezire demokratsku politiku i političare. On Lukiću naširoko priča o svom preziru prema Dragiši Cvetkoviću i Slobodanu Jovanoviću:

Znate li kako je Cvetković pridobijao glasače? Prođe gradom sa kolima na kojima su pečeni ovan i dva bureta, jedno sa rakijom, a drugo sa vinom... A dan pred izbore pošalje svoje ljude u Cigan-malu da podele opanke. Daju ciganiji po jedan opanak, levi, uz napomenu da će desni dobiti nakon izbora... Ako Dragiša pobjedi, naravno. Zato su Cigani kasnije imali običaj da kažu: *Jek Dragiša – duj ministri!* Jedan Dragiša – dva ministra!³⁴

Pa, ipak, njegov prezir prema politici ne potiče iz vlastitog iskustva, već, kao i sve ostalo u njegovom životu, iz očeve autoritativne zapovesti: “Pokojni otac mi je uvek govorio da se držim dalje od politike... i onih koji je vode.”³⁵ To, međutim, ne znači da Krsman nema sopstvenu utopiju, odnosno, sopstvenu viziju idealnog uređenja društva (i opet, nema mesta sumnji da je ovo vizija i samog autora). Kao što se i da pretpostaviti, ova se utopija nalazi u prošlosti. O predratnom Nišu on govori kao o Zlatnom dobu, beskonfliktnoj, ali čvrsto i jasno hijerarhijski uređenoj, Arkadiji:

194

Znalo se ko je čorbadžija, ko zanatlija, ko kalfa, a ko šegrt... I svi su živeli u slozi i ljubavi. A ovo suludo vreme sve je preokrenulo. Gazde postaju prosjaci, a fukara se zagazdila...³⁶

Pri tom, ne samo da se ova slika beskonfliktnog raja u kome sve klase i staleži “žive u slozi i ljubavi” ne slaže sa pravom istorijskom slikom predratnog Niša, nego ju je teško pomiriti čak i sa drugom, nimalo privlačnom, slikom predratnog Niša koju nam daje sam Teofilović: onom u kojoj populistički političari kupuju glasove podmićujući najsiromašnije slojeve stanovništva. Naravno, kao i svi mitovi o zlatnom dobu, i ovaj je smešten u neodređenu prošlost, koja se ovde kvalifikuje samo onim neobaveznim “pre rata”. Uz to, ono što uznemiruje ovaj kastinski uređen raj na zemlji uopšte ne izgleda kao rat, već pre kao mogućnost mešanja staleža. “Suludo vreme koje je sve preokrenulo”, tako da “gazde postaju prosjaci”, ne nalikuje na rat, pre na najobičniji kapitalistički *bussiness as usual*, u kome današnje bogatstvo nije nikakav garant sutrašnjeg, baš kao što ni činjenica da je neko danas čor-

³⁴ *Konstantinovo raskršće*, str. 81.

³⁵ Isto, str. 56.

³⁶ Isto, str. 68.

badžija ne znači da sutra ne bi mogao postati gazda. Dakle, Teofilovićeve staleška utopija nije smeštena ni u predratni kapitalizam. Gde je onda smeštena? Naravno, u duh.³⁷

Konačno, ako je Teofilovićev odnos prema komunistima nedvosmisleno negativan (“polupismeni šegrti odbegli u šumu”), njegov odnos prema okupatoru je u najblažu ruku ambivalentan, a svakako obojen izvesnom dozom strahopoštovanja. Na Lukićevo pitanje da li trguje i sa Nemcima, Krsman odgovara: “Naravno... Oni imaju dobar ukus, prava su gospoda...”³⁸ (I ovde je teško ne setiti se još jedne filmske slike, Danila Bate Stojkovića u *Ko to tamo peva*, ali i to je opet komični registar, ovde smo, podsetimo se, na dramskom terenu. Stojiljković to, dakle, ozbiljno.)

Krsman Teofilović je, prema tome, *pettite burgoise*, koji se celog života potčinjavao ocu i njegovim naredbama. On svoj život shvata kao “lošu ulogu”, boji se svakog remećenja staleške strukture društva (prestravljen je od pobeđe komunisti, a trenutna vladavina nacista slabo ga pogađa, bez sumnje zato što je stalešku strukturu ostavila skoro netaknutom), prezire parlamentarnu politiku i demokratiju uopšte (sliku “ciganije”, koja glasa jer je podmićena opancima, teško je odvojiti od njenog rasističkog podteksta – ne bi li svet bio bolji kad takvi uopšte ne bi mogli da glasaju; konačno, nije li demokratija, samim tim što daje političku moć i najnižim slojevima, pa čak i “ciganiji”, krajnji remetitelj svih staleških utopija?), i divi se dobrom ukusu i gospodstvu nemačkih okupatora. Nema sumnje, imamo posla sa autoritarnom ličnošću, po definiciji.³⁹

195

37 “Svet palanke postoji samo u duhu; sam duh palanke je jedna apsolutna palanka, za kojom zaostaje svaka stvarnost palanke. On nema svog sveta, u koji bi mogao savršeno da se materijalizuje, koji bi bio njegovo idealno oličenje. Ma koliko pokušavao da prikaže svet palanke, u kome je rođen, kao svoj svet, i ma koliko taj svet njemu bio najbliži, on je jedan *lutajući duh*, jedan nemogući duh: nema zemlje u kojoj on nije moguć, jer je on svuda podjednako nemoguć, u ovom svom zahtevu za idealno zatvorenim, koje bi bilo vanvremeno i, samim tim, ništavilo Večnosti” (Radomir Konstantinović, *Filozofija palanke*, str. 6).

38 *Konstantinovo raskršće*, str. 70

39 “Kako ističe Ervin Štaub, brojni izvori potvrđuju da je poslušnost prema roditeljima, posebno prema ocu, bila najviša vrednost u nemačkim porodičnim sistemima. Prema Blasuu, generacije nemačke dece odrasle su na zastrašujućim pričama čija je poruka bila da ne-

I opet, Krsmanov lik ne završava na ovaj način slučajno, već nužno. Težnja za apsolutnom čistotom i apolitičnošću, koja bi od njega (pa sledstveno i od svega što on predstavlja) trebalo da ukloni svaku sumnju za kolaboraciju sa fašizmom, rezultira upravo u ur-fašističkoj antipolici koja bi da pluralizam zameni homogenošću, a politički konflikt preestabliaranom harmonijom zlatnog doba. Poslušnost prema autoritetima se podrazumeva – apsolutno čistim i apolitičnim se može ostati samo po cenu veće samoinfantilizacije.⁴⁰

Konačno, lik partizanskog komesara Voje Drainca, kao i lik Hajnriha Kana, lišen je dubine i predstavlja zlo samo, sa tom razlikom što se ovde čak ne radi ni o karikaturi – takvo se preterivanje može naći samo u nedićevskoj ratnoj propagandi. Draincu su inače, pored opakosti i sadizma, pripisana još i nepismenost i glupost koje treba da služe kao kontrast navodnoj načitanosti i širokom građanskom obrazovanju Krsmana Teofilovića, ljubitelja Ovidija i Seneke. Međutim, čak će se i ova dihotomija, između obrazovanja i neobrazovanja, pokazati neodrživom. Kada

196

poslušnost vodi drastičnim, nasilnim posledicama. U takvom okruženju, teško je razviti snažan i nezavisan individualni identitet. Velika je verovatnoća, tvrdi Štaub, da će deca vaspitana na ovaj način razviti naklonost prema hijerarhijskim sistemima, tj. razviti jaku autoritarnu sklonost... Tokom ispitivanja, Adolf Ajhman je čak sugerirao da je njegova bezgranična poslušnost bila deo nemačke prirode: 'Celog svog života sam bio naviknut na poslušnost, od najranijeg detinjstva... naviknut na to da sledim, u poslu, kao i u svemu ostalom... Tako je oduvek bilo. Malo, po malo, učili smo se tome. Rasli smo sa njima, sve što smo znali bilo je da sledimo naređenja'" (James Waller, *Becoming Evil*, str. 181).

⁴⁰ Činjenica da Krsman u Stojiljkovićevom romanu ne uspeva da ostane apsolutno čist zapravo govori u prilog ovoj tezi. Njegov greh, koji na kraju romana ispoveda Lukiću, jeste to što je učestvovao u prodaji švercovanih lekova jednoj četničkoj jedinici. Za lekove će se naknadno ispostaviti da su lažni, i svi iz jedinica će umreti. Ali ovaj greh nije ni u kakvoj vezi sa okupacijom – prodaja sumnjivih lekova odvija se i u mirnodopskim prilikama. Krsmanov greh, dakle, nije greh nečinjenja, nego greh činjenja. Takođe, njegove žrtve nisu oni koji su uistinu bili žrtve nacističkog progona, tj. komunisti, nego opet "naši" – nacionalisti, tj. četnici. Priznavanjem Krsmanovog greha ni najmanje se ne odstupaju od revizionističke matrice. Mi smo uvek žrtve, a i kad to nismo, šteti-mo samo samima sebi.

Drainac poseti Krsmana u nameri da ga pridobije za saradnju sa partizanima, i kaže mu da je “prošlo vreme trulih monarhija i kapitalizma”, te da “budućnost pripada proleterima”, Krsman mu odgovara: “Prođi me se sa tim marksističkim glupostima... Dok sam ja to sve čitao i proučavao, ti si pišao u gaće.”⁴¹

Drainac, koji bi trebalo da bude neobrazovan, nastupa sa kakvim-takvim argumentima – simplifikovanim, ali ne baš sasvim netačnim tumačenjem Marksa. S druge strane, Krsman, koji se razmeće činjenicom da je Marksa “čitao i proučavao”, nema da ponudi ništa osim samog svog razmetanja. (I još jedna poznata slika, Zoran Radmilović u ulozi Radovana Trećeg: “Mene pita šta samo čit'o? Mene pita šta sam čit'o?”) Uostalom, šta bi o Marksu (ili protiv njega, svejedno) mogao da kaže neko ko smatra da su pre rata sve klase živele “u slozi i ljubavi”?

Drainčev i Krsmanov dijalog dostiže krešendo kada Drainac počinje da govori o gubicima koje partizani trpe u borbi i kada optuži Krsmana da je “sluga okupatora”. Prečutana istina o logoru na Crvenom krstu tu je već previše blizu da bude otkrivena, te Stojiljković, kroz Krsmanova usta, mora da interveniše pre nego što sama logika razgovora navede likove da tu istinu izbrbljaju pred čitaocem. “Marš napolje iz moje radnje, majku ti jebem balavu”,⁴² odbrusiće ljubitelj Seneke i Ovidija i time završiti razgovor.

U suprotstavljanju Teofilovića i Drainca predstavljena je još jedna, već 197 tipična stojiljkovićevska dihotomija: ona između plemenitog i plebejskog porekla (već smo je videli na delu u opoziciji Ota fon Fena i Hajnriha Kana). U Srbiji, naravno, pravog plemstva nema, ali je Teofiloviću pripisano najplemenitije poreklo u stojiljkovićevskom univerzumu: on potiče iz stare niške porodice. Voja Drainac, s druge strane, kako kaže sam Teofilović: “negde iz Šumadije, iz neke selendre. Sačuvaj bože”. Poreklo i ovde, kao uostalom i svuda u romanu, zamenjuje dublju karakterizaciju likova. Poreklo za Stojiljkovića *jeste* karakterizacija.

I još jednom, ni do kakve se kritike ideologije (ovom prilikom, komunističke) sa likom Voje Drainca ne dobacuje. Da je komunistička ideologija zaista regrutovala samo svirepe, polupismene sociopate, kako Stojiljković opisuje Drainčev lik, njen bi značaj bio zanemarljiv. Ali, kako Stojiljković ne sme da progovori o intelektualcima, gimnazistkinjama i idealistima koje su komunizmu privukli upravo ideali pravde i jednakosti, onda on nema šta da kaže ni o mogućnosti manipulacije ovim idealima, a još manje o zlu koje mogu proizvesti univerzalističke ideologije u svojim autoritarnim vidovima. Drainac nije zao zato što je komunist, nego je,

41 *Konstantinovo raskršće*, str. 71-72.

42 Isto.

kao i Kan, zao jer je zao. Manifestacija ovog zla, međutim, ista je kao i kod Kana – želja za statusom koji im rođenjem nije dat.

U stojiljkovićevesko-teofilovićeveskom svetu, samo plemići mogu biti plemeniti, i samo stare Nišljije mogu gazdovati – pripadnici nižih staleža mogu biti dobri i simpatični, ali samo dok se mire sa svojim položajem u staleškom društvu (takav je lik harmonikaša Svetislava Petrovića Nišavca ili Petrinje Rajevski, koja se, kako i dolikuje Ciganki – bavi vraćanjem, a ne glasanjem). Svako napuštanje staleške sudbine, službeničke (Kan), proleterske (Drainac), ali i oficirske (Petrović), završava u grehu i smrti. Biti veran svojoj ulozi (čak i “lošoj”), bila ona gazdinska (Teofilović) ili oficirska (fon Fen), najviša je vrlina, pa makar se gazdovalo u okupiranoj Srbiji, a vojevalo za Treći rajh.

* * *

198 Najtipičniji primer dijalektike o kojoj je u ovom tekstu reč, ipak ne predstavlja ni jedan lik iz *Konstantinog raskršća*, već sam autor – Dejan Stojiljković. Na početku njegove knjige, likovi su jasno podeljeni – sa jedne strane su dobri i blagočestivi hrišćani – Fon Fen, Teofilović, Petrinja Rajevski; a sa druge pagani, okultisti, marksisti i ostali neznabošci – Kan, Drainac, Hitler, Himler i ostali. Nacizam je nedvosmisleno označen kao plod paganskih i okultističkih uverenja nacističke elite, na čelu sa Hitlerom i Himlerom. U svojim intervjuima, Stojiljković ne krije prezir prema “opsenarskoj”, “sumanutoj” i “ludoj” prirodi ovih uverenja.⁴³

Na kraju knjige, međutim, pomalja se drugačija slika. Objlašnjavajući šta u knjizi simbolizuje monstrum koji ubija nemačke vojnike, Stojiljković kaže:

43 Pa tako u *Glasi javnosti* (20. 9. 2009) Stojiljković izjavljuje: “Znamo da su nacisti bili ludaci, znamo da je Hitler bio to što je bio, ali, ako te sumanute ideje postanu osnov za doktrinu krvi i tla a koja je bila osnov za ubijanje miliona ljudi, onda to mora ozbiljno da se shvati”; a u intervjuu za *Književnost.org*: “U prologu romana kada Hajnrih Himler pominje podatke o Konstantinu on pogreši datum njegovog rođenja za jedan dan, pa su onda meni mogli da kažu, evo ga ovaj neznalica. Međutim, odmah posle toga, sledeća rečenica vezana je za to da nacistički astrolozi nalaze u tome nešto bitno, i Hitler je imao svog, pa sam namernom greškom želeo da obesmislim te njihove, kako da ih nazovem, mađijarske opsene i namerno sam stavio to tako” (<http://www.knjizevnost.org/intervjui/371-dejan-stojiljkovi-intervju>).

“Pojava vampira [kao što je već rečeno, autor ni sam nije načisto kakva je zaista priroda tog stvorenja – R. D.] koji ubija nemačke vojnike i čiji identitet je, pretpostavljam, nešto najšokantnije u romanu, jeste ono praiskonsko kod Balkana i predstavlja paganski izazov germanskoj racionalnosti.”⁴⁴

Ako je to tako, ako sam autor, ne samo u literarnoj, nego i u “pravoj” stvarnosti, veruje u postojanje “praiskonskog” i “paganskog”, onda u samom paganizmu, pa svakako onda i u okultizmu, nema ničeg samog po sebi “ludog” i “sumanutog”. Jedino što nacistički paganizam u stojiljkovićevskom univerzumu može učiniti “sumanutim” jeste to što Nemci više nisu pravi pagani, jer su za to odveć “racionalni”, pa su im tako praiskonske paganske sile nedostupne. Pravi pagani smi mi – Srbi, koji smo još uvek u dodiru sa svojom iracionalnošću. U domaćinskim kućama dobrih hrišćana i starih Nišlija rastu mala čudovišta, otelotvorenja naše žive paganske prirode, koja će se osvetiti svima koji su se o nas ogrešili (Bugarima, Nemcima, komunistima...). Stojiljković, nehotice, ukazuje na genezu resantimanskog nacionalizma, opake domaće sorte ur-fašizma, čiji su izgledi na uspeh, bar ako je verovati Stojiljkoviću, mnogo bolji od onih koje je imao nemački nacizam: racionalni Nemci zanosili su se oživljavanjem paganstva, ali mi ne moramo da ga oživljavamo, kod nas ono nije ni umiralo.

Kako objasniti činjenicu da iza pristojne i bogobojažljive hrišćanske fasade, u nedrima naše građanske kulture, cveta praiskonski paganizam? Stojiljković to objašnjava ovako: “Ako se osvrnemo na sve ono što nam se desilo, a što je moja generacija pogotovo proživela kroz devedesete, vidimo da je koren tog zla koje nas iznova, maltene u nekim pravilnim ciklusima pogađa, upravo u toj šizofrenoj suštini nas kao naroda, pa i samog podneblja na kome živimo. Niš je specifičan upravo zbog toga što fizički otelotvoruje tu dvojakost, on se nalazi na raskrsnici od pamtiveka i sile koje se na njemu susreću i sukobljavaju, i one metafizičke, baš kao i one realne, čine taj sudar transparentnim, daju mu neku mitsku dimenziju, ali istovremeno ga čine i neminovnim, neizbežnim... poput sudbine.”⁴⁵

U pitanju je dakle, “šizofrena suština nas kao naroda”, čija je dvojakost “neminovna, poput sudbine”. Stojiljković fatalistički zaključuje: “Ako je tačno da sve nacije slede svoj karakter, onda se bojim da je to prihvatanje naše šizofrene suštine nešto neminovno, nešto sa čime ćemo morati da se pomirimo jer ne možemo, a možda i ne želimo da se promenimo.”⁴⁶

44 Intervju za sajt B92 (http://www.b92.net/kultura/knjige/preporuka.php?yyyy=2009&mm=07&nav_id=371443).

45 Intervju, *Danas*, 8. 12. 2009.

46 Isto.

Ali zašto bi bilo tačno da “sve nacije slede svoj karakter”? I uopšte, odakle Stojiljkoviću ta misao? Odgovor možemo naći već u prvom poglavlju romana, u kojem jedan od likova izgovara sličnu rečenicu. Lik koji je izgovara je Hajnrih Himler, a citat je, ako je verovati Stojiljkoviću, autentičan. Daleko od toga da Himlerovu tezu smatra sumanutom, Stojiljković je afirmativno ponavlja. Naravno, ako koren zla leži u našoj “šizofrenoj suštini”, a ova je suština opet, “neizbežna...kao sudbina”, onda je uzaludno boriti se protiv zla. Jedino što možemo jeste da prihvatimo svoje “loše uloge”, kakve god one bile. Tek ova fatalistička perspektiva može opravdati Krsmana Teofilovića i Ota fon Fena za njihove grehe.

Stojiljković, međutim, ne uviđa da šizofrenija o kojoj govori nije osobina stvarnosti same, a još manje bilo kakve “nacionalne suštine”, nego upravo šizofrene revizionističke vizure. Šizofrenija je ovde posledica potrebe da se “zlo” (Kan, Drainac) veštački odvoji od “normalnosti” (Teofilović, fon Fen) i da se porekne svaka veza između njih. Zlo se onda pojavljuje kao neobjašnjivo naličje normalnosti koje se mora pripisati fatumu, paganskim božanstvima, zaveri ili psihopatiji. Kod Stivena Kinga, na koga se autor često poziva – šizofrenija, ili bolje rečeno, disocijacija, jeste čest motiv,⁴⁷ ali ona nije projektovana na stvarnost, nego je upravo posledica nespremnosti junaka da se suoči sa sopstvenim zlodelima; drugim rečima ona nije metafizičke, već psihološke prirode i posledica je poricanja.⁴⁸

Ako je disocijacija jedna manifestacija poricanja, druga jednako važna njegova manifestacija jeste konspirologija. Kako bi se porekla svaka veza između normalnosti i zla, između hrišćanstva i antisemitizma, građanskih vrlina i kolaboracionizma, neopohodno je poreći elementarni istorijski kontinuitet i umesto njega ponuditi “skrivenu istoriju” zavere – zlo nije naše, nego nam je podmetnuto. Tako u *Raskršću* čitamo kako “drevno zlo curi kroz pukotine istorije, a ruke čovečanstva nemaju dovoljno prstiju da ih zatvore”.⁴⁹ Ali zlo je, baš kao i dobro uostalom, u istoriji (gde bi inače moglo biti?), i pored toga ono je, baš kao i dobro, delo čovečan-

47 Videti, recimo, pripovetku “Secret Window, Secret Garden”, iz zbirke *Four Past Midnight* (New York: Viking, 1990).

48 Nameće se bar još jedna značajna disanalogija između Kinga i Stojiljkovića – dok se King u svojim najznačajnijim delima bavi upravo zlom palanke, njenom zatucanom religioznošću, opresivnom uniformnošću, mržnjom prema slabima, homofobijom, ksenofobijom i antiindividualizmom (“To”, “Keri”), Stojiljković je apologeta palanke i njene zatvorenosti – zlo uvek dolazi spolja, a palanačka čudovišta ubijaju samo one koji ne zaslužuju da žive.

49 *Konstantinovo raskršće*, 103.

stva, ne nešto što čovečanstvu dolazi “spolja”. Priznanje ove banalne činjenice bi, međutim, bilo kraj Stojiljkovićeve banalne dihotomija, pa zbog tog on spas pronalazi u teorijama zavere.

A izbor teorija za kojima poseže otrcan je i predvidljiv – nema tu ničega što nismo gledali ili već čitali u feljtonima iz *Večernjih novosti* i *Žone sumraka*, te slušali u filipikama pijanih kafanskih mudraca. Hitler je više mrzeo četnike nego partizane i glavni mu je cilj bio da spreči formiranje Velike Srbije (pitanje za Stojiljkovića: da je kojim slučajem bilo drugačije, da li bi Hitlerova istorijska uloga bila pozitivnija?); nacizam je plod zavere crnomagijskih tajnih društava, a bombardovanje Niša od strane saveznika (ili, kako to u svom obrazloženju kažu članovi žirija nagrade “Miloš Crnjanski”: “tzv. savezničkih snaga”)⁵⁰ bilo je namerno izvedeno sa ciljem da se unište srpski gradovi i građanska klasa, a možda i srpski narod uopšte (u *Raskršću* se između ostalog iznosi detalj da je na jednoj od savezničkih bombi bačenih na Niš, pisalo: “Da li vam je još uvek drago što ste Srbi?” – detalj dostojan “Odjeka i reagovanja” u *Politici* s početka devedesetih).⁵¹

Da Stojiljković, zajedno sa pravim Himlerom i izmišljenim Hajnrihom Kanom, deli viziju sveta kojom upravljaju onostrane sile i oni koji sa njima šuraju,

50 “Roman tajni: obrazloženje žirija zadužbine ‘Miloš Crnjanski’”, *Gradina*, br. 34, 2010, str. 138

51 Teorija o namernom bombardovanju, pre svega Beograda, ali i Niša od strane saveznika, zauzimala je istaknuto mesto u miloševićevskoj propagandi, jer se njome dokazivala istorijski neprekinuta nit zavere zapadnih sila protiv Srba. Tipičan primer predstavlja dijalog između dva glavna lika (u tumačenju Vere Čukić i Marka Nikolića) u filmu Gordana Mihića “Dnevnik uvreda '93”:

– Misliš li da bi Amerikanci mogli to da nam urade... da nas bombarduju. Nisu valjda toliko ljudi...

– Na pravoslavni Uskrs, 44', saveznici su bombardovali Beograd bez ikakvog razloga. Izginulo je mnogo civila...

Detaljno razobličavanje ove konspirološke teze daje Đorđe Janković u svom tekstu “Revizionisti i savezničko bombardovanje Beograda”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1–2, 2006. O popularnosti ove teze i njenoj povezanosti sa drugim konspirološkim teorijama, videti kratak, ali izuzetno zanimljiv tekst Zorana Stokića, “Savezničko bombardovanje Beograda”, dostupan na sajtu Peščanika, <http://www.pescanik.net/content/view/3214/1295/>

pokazuju i Stojiljkovićeva razmatranja o žanru. Na pitanje da li je *Konstantinovo raskršće* žanrovski roman, on odgovara tvrdnjom da ne postoji jasna razlika između žanrovske i nežanrovske književnosti:

Uzmimo za primer *Hamleta*... Da li pojava utvare Hamletovog oca ovo delo čini fantastičnim ili čak hororom? Pazite, to je jedno od najbitnijih mesta u drami, pokretač radnje, motivacijski okidač za glavnog junaka. Dakle, da Šekspir nije uveo taj fantastični momenat, mi ne bismo ni imali dalju priču ili bi ona bila sasvim drugačija... Sličnu funkciju ima vampir u mojoj priči. A on je osnovni razlog zašto je ona proglašena žanrovskom. Ja ne bežim od toga, naprotiv... Ali onda treba biti pošten pa *Anu Karenjinu* proglasiti ljubićem, a *Ilijadu* epskom fantastikom... Gde je ta granica između stvarnosti i fantazije, žanra i beletristike, Kinga i Dostojevskog? I ko sa dovoljno kompetencije može da je ucрта? Ja mislim da ona ne postoji. To su dva sveta koja se dopunjuju.⁵²

202 Ali razlika između Šekspirovog duha i Stojiljkovićeovog vampira je jasna, baš kao što je jasna i razlika između *Ilijade* i epske fantastike. Šekspirova publika je verovala u duhove, baš kao što su i slušaoci *Ilijade* verovali u olimpske bogove, za njih to uopšte nije bila fantastika.⁵³ Danas se, međutim, o vampirima i bogovima može govoriti samo jezikom fantastike, odnosno jezikom žanra. Za nas, verovati u vampire i olimpske bogove, van žanra, zaista jeste "ludo" i "sumanuto".⁵⁴ Ne, međutim, i za Stojiljkovića, koji smatra da granica između stvarnosti i fantazije *ne postoji*.

52 "Niški bestseler", *Gradina* br. 34, 2010, str. 148

53 "Engleze s početka sedamnaestog veka nije ni najmanje iznenađivala mogućnost da se ubijeni kralj vrati iz čistilišta u koje je većina njih još uvek verovala... Gledaoci su, u Šekspirovo vreme, uzimali Duha za ozbiljno. On nije bio tek stvar uobičajene teatarske mašinerije" (Maurice Francis Egan, "The Ghost in Hamlet", *The Ghost in Hamlet and Other Essays in Comparative Literature* [Chicago: A. C. McClurg & Co, 1906.], str. 14).

54 O ovome, najbolje Džojls Kerol Outs u tekstu o Lavkraftu: "'Natprirodna proza', kako je Lavkraft uvideo, može biti proizvod samo jednog doba koje je kolektivno prestalo da veruje u natprirodno, zadržavši pri tom primitivni instinkt da to i dalje čini na ekscentrične, atomizovane načine. On se ne bi puno iznenadio, pre bi se utvrdio u svom cinizmu spram ljudske inteligencije, kada bi video

Konačno, treba naglasiti da pohvale za Stojiljkovićev roman, kako od strane kritike tako i od strane žirija nagrade “Miloš Crnjanski” ne ignorišu ovu konspirološku dimenziju romana. Naprotiv, upravo zbog nje, a ne njoj uprkos, oni o romanu imaju tako visoko mišljenje. Pa tako Mileta Aćimović-Ivkov piše da “pri-povedni interes ovog pisca intenzivnije je išao za tim da se u ovom romanu mistifi-katorski izgradi jedna sasvim posebna ravan. To je ona ravan u kojoj se sustiče i spa-ja ono što je u istoriji i svetu zatajeno i neodgonetljivo, ono što zovemo mističnim. Takva strukturna podela u romanu kazuje da je on, na podlozi situacije u kojoj je u 'nesigurnim vremenima' 'rat izjednačio sve ljude', tako oblikovao njegov narativni tok da u njemu, iznad svega, bude apostrofirano ono 'drevno zlo koje curi kroz pu-kotine istorije', e da bi, u takvom okruženju, ezoterijski i mitološki sadržaji koji ga tako očigledno reprezentuju, u njemu delovali efektno i verovatno”.⁵⁵

Slično tome, u obrazloženju nagrade “Miloš Crnjanski”, Milo Lom-par, Radivoje Mikić i Dimitrije Tasić tvrde da u *Konstantinovom raskršću*, sve

ono što se zbiva na svetlu istorijskog dana ima i svoje drugo lice. Zlo koje se presipa na sve strane, koje u ljudske živote stiže čak iz same dubine vremena, iz slojeva različitih legendi i predanja, mora drugim rečima, da pokaže sop-stvene temelje. Oni mogu biti sadržani i u naporima da se izađe iz hrišćanskog načina tumačenja sveta i pojava u njemu, što je osnova na kojoj je postavljeno sve ono što čini Hajnrih Kan i organizacija kojoj on pripada. Zašto bi se izla-zilo iz okvira hrišćanskog utemeljenja sveta? Jednostavno zato da bi se izbegle prepreke koje ono postavlja i da bi se, posredno obnovio veo mistike bez ko-jeg mnogo šta u ljudskom svetu izgleda obično i samorazumljivo. Na drugoj strani, uz pomoć mističkih koncepata, na nov način bi se mogla tumačiti i prisvajati prošlost, a i to je nešto što je oduvek privlačilo one koji su želeli da se postave iznad, da budu vlast svemu i svakome. Taj aspekt Stojiljkovićeve priče ima u svom središtu potragu za Konstantinovim lagumima i njegovim oružjem, kao sredstvom koje može da obnovi mističnu vlast nad svetom. Isto

203

kako, od 50-ih naovamo, stotine hiljada, a možda i milioni, navod-no prisebnih Amerikanaca, počinju da veruju u NLO i vanzemalj-ska bića sa specifičnim, neretko erotskim namerama” (Joyce Carol Oates, “The King of Weird”, *New York Review of Books*, October 31, 1996, <http://www.nybooks.com/articles/archives/1996/oct/31/the-king-of-weird/?page=1>).

55 Mileta Aćimović-Ivkov, “Dva lica priče”, *Polja*, br. 461, januar-fe-bruar 2010.

tako u novije vreme je sve raširenije verovanje da u svim događajima veoma važnu ulogu imaju oni državni instrumenti koji, budući da su retko podložni kontroli, po sopstvenom viđenju oblikuju smer pojedinih događaja i, samim tim, sudbinu svih učesnika u tim događajima. Nema sumnje da lik Nemanje Lukića, oblikovan uistinu veoma vešto, sintetizuje elemente takve interpretacije smisla važnih događaja iz naše novije prošlosti samo što je sa njim povezana i jedna komponenta uzeta iz folklorno-mitološke sfere, a vezana je za verovanje o vampirima i njihovoj moći.⁵⁶

204 Ovo obrazloženje zanimljivo je zato što se u njemu ponovo da uočiti ista ona dijalektika koja se provlači i kroz sam roman, a, videli smo, i kroz autorove izjave. U prvom delu pasusa, čini se da članovi žirija dele stojiljkovićevsku dihotomiju između hrišćanstva i paganizma/okultizma. Temelji zla sadržani su u naporima da se izađe iz hrišćanskog pogleda na svet, mistički koncepti omogućavaju nova tumačenja i prisvajanja prošlosti, a to je pak nešto što je oduvek privlačilo one koji žele da vladaju svetom, dakle: oni koji žele da vladaju svetom – Hajnrih Kan i njegovi nalogo-davci – izlaze iz hrišćanskog načina tumačenja sveta, te posežu za mističnim konceptima koji im omogućuju nov način tumačenja i prisvajanja prošlosti. Ovo je uglavnom jasno. Međutim, već u drugom delu pasusa, saznajemo da za “mističkim konceptima” zapravo poseže sam Stojiljković – povezujući vampire (“komponentu folklorno-mitološke sfere”) sa teorijama zavere o uticaju stranih tajnih službi na događaje na Balkanu. Konspirologija i vampiri omogućuju Stojiljkoviću da ponudi sopstvenu “interpretaciju smisla važnih događaja iz naše novije istorije”. Šta dakle radi Stojiljković? Upravo ono za šta su na početku pasusa optuženi Hajnrih Kan i njegova organizacija – poseže za mističkim konceptima ne bi li na nov način tumačio i prisvojio prošlost. Drugim rečima – prepravlja istoriju uz pomoć magijskog mišljenja i konspirologije – poduhvat koji je, po mišljenju žirija, vredan nagrade “Miloš Crnjanski”. A kada bi barem to “tumačenje i prisvajanje prošlosti” uistinu bilo novo i imaginativno, revizionizam bi se možda nekako i dao progutati, ali daleko od toga. Teorije o zaverama stranih službi, te panika oko sekti i okultizma, u nas su već godinama jeftin materijal za popunjavanje bulevarske štampe. Stojiljkovićeva reinterpretacija istorije ostaje samo ponavljanje vladajućih revizionističkih narativa.

56 “Roman tajni: obrazloženje žirija zadužbine 'Miloš Crnjanski'”,
Gradina, br. 34, 2010, str. 139.